

Dr.

Şebnem OĞUZ UZUNER

sebnemoguz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5147-6728>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 27/02/2022 14/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1080019>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu

The Problem of Minorities at Lausanne Conference with The New York Times News

Öz

Lozan Antlaşması'nın temeli, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile atılmış, barış görüşmeleri için Lozan'da konferans toplanmasına karar verilmiştir. 20 Kasım 1922'de toplanan konferansa Amerika Birleşik Devletleri gözlemci statüsü ile katılmış olmasına rağmen Amerikan basını görüşmeleri yakından takip etmiştir. Konferansta alınacak bazı kararların ABD politikaları üzerinde belirleyici etkisi olması bu ilginin temel nedenidir. 20 Kasım 1922'de başlayıp, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sonlanan konferansta birçok farklı sorun görüşülmüştür. Azınlıklar ve azınlık okulları sorunu da önemli başlıklarından biridir. Amerikan basınının gündeminde Ermenilere yurt sağlanması konusu ilk sıralarda yer almıştır. ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobileri de dikkatlerin bu konuya çekilmesi için ciddi propaganda yürütmüştür. Ermeniler kadar olmasa da Rumların akıbeti hakkında haberler de basında yer almıştır. Bu çalışmada Amerikan basınının en önemli gazetelerinden biri olan The New York Times'da konferans süresince çıkan haber ve makalelere yer verilecek, konunun Amerikan kamuoyuna hangi bakış açısı ile aktarıldığı ve ABD'nin azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili yaklaşımı, literatür de incelenerek çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: The New York Times, Azınlıklar, Azınlık Okulları, Lozan, Türk Delegasyonu

*Bu makale, Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 100.Yılı nedeni ile 2019 yılında Samsun'da gerçekleştirilen uluslararası konferansta sunulan "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Konusunun The New York Times'a Göre Amerikan Kamuoyuna Yansımaları" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: UZUNER Şebnem Oğuz, "The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (189-206)

CITE: UZUNER Şebnem Oğuz, "The Problem of Minorities at Lausanne Conference with The New York Times News", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (189-206)

Screened Turnitin

Abstract

The foundation of the Lausanne Treaty was laid with the Mudanya Armistice Agreement, and it was decided to convene a conference in Lausanne for peace negotiations. Although the United States of America participated in the conference, which was held on November 20, 1922, with the status of observer, the American press followed the talks closely. The main reason for this interest is that some of the decisions to be taken at the conference have a decisive impact on US policies. Many different problems were discussed in the conference, which started on November 20, 1922 and ended with the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923. The problem of minorities and minority schools is also one of its important topics. The issue of providing a home for Armenians was at the top of the agenda of the American press. Armenian lobbies operating in the USA also carried out serious propaganda to draw attention to this issue. Although not as much as the Armenians, news about the fate of the Greeks is also covered in the press. In this study news and articles published during the conference in The New York Times, one of the most important newspapers of the American press, will be included. It will be tried to draw a perspective from which the issue is conveyed to the American public and approach of the USA to minorities and minority schools by considering the literature.

Key Words: The New York Times, Lausanne, Minorities, Minority Schools, Turkish Delegation

Giriş

Lozan Antlaşması'nın önemi Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatması bakımından çok büyüktür. İtilaf Devletleri, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgaller ve 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki hâkimiyetini genişletmiş ve güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ateşkes ve barış antlaşmasına karşı oluşan tepki sonucu başlayan Millî Mücadele zorlu koşullar altında kazanılmıştır. Lozan'da toplanan konferansın sonunda imzalanan antlaşma yenilen ve yenilen taraftaki ülkeler arasında değil, I. Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri ile Millî Mücadele'den galip çıkan Türkiye arasındadır. Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye'nin Misak-ı Milli hedefleri doğrultusunda varoluşu tescillenmiştir.¹

20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış olsa da 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Konferansa bir tarafta Türkiye diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya katıldı. Boğazlar sorunu ile yakından ilgili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da Türkiye'nin talebi ile konferansa dâhil oldu.² ABD konferansta gözlemci olarak Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child, İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol ve

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 75.

2 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 291.

Bern Büyükelçisi Joseph Clark Grew tarafından temsil edildi. ABD Heyeti başkanlık ya da başka herhangi bir görev üstlenmemiş, oy kullanmamış olmasına rağmen, komisyonlara ve alt komisyonlara katılmış, diğer ülke temsilcileri ile eşit seviyede görüşünü açıklayarak, konferansı etkilemiştir.³ Konferansa İsmet Paşa başkanlığında katılan Türk Heyeti, Bakanlar Kurulu'nun verdiği talimatlar çerçevesinde görüşmeleri yürütmüştür. Bu direktiflerin içinde Ermenilere yurt edindirmek üzere toprak verilmesi ile ilgili görüşmelerin reddedilmesi, azınlıklar konusunun çözümü için nüfus mübadelesinin kabul edilmesi, Türkiye'deki yabancı kuruluşların Türk kanunlarına bağlı olması gerektiği⁴ çalışma konumuz ile ilgili olanlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus devlet" inşa etme çabası Lozan Barış Antlaşması bağlamında üretilen azınlık politikaları ile şekillenmiştir. Antlaşma'nın 37 ile 45 arasındaki maddeleri azınlık hakları ile ilgili hükümleri içermektedir. Antlaşma maddelerinde isimleri açıkça yer almamasına karşın Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaatleri azınlık olarak kabul edilmiştir. Azınlık tanımı sadece Müslüman olmayan Türk vatandaşlarına karşılık gelmektedir.⁵

ABD konferansa siyasi düzeyde aktif ve her konuda fikrini beyan eden bir gözlemci heyeti ile katılmış, basın da konferansı özellikle azınlıklar, boğazlar, kapitülasyonlar ve ABD'nin Türk topraklarındaki eğitim ve ticari kurumlarının durumu ile ilgili konularda yakından takip etmiştir. ABD'nin konferansa katılım amacı, 31 Ekim 1922'de çıkan haberde de açıklanmıştır. Buna göre, ABD temel hak ve özgürlükler, din ve eğitim kurumlarının varlığını sürdürebilmesi, azınlık haklarının korunması, arkeolojik araştırmalar ile Boğazların bağımsızlığı konularında gözlemci olarak konferansta yer almaktadır. Ancak taraflar arasında imzalanacak olan politik ve toprak bütünlüğü antlaşmalarına müdahil olmayacaktır.⁶ Bu makalede Türk topraklarında yaşayan azınlık nüfusu ve kurumları ile ilgili düzenlemelerin, Lozan görüşmeleri sırasında ve antlaşma sağlandıktan sonra Amerikan kamuoyuna yansımaları The New York Times özelinde değerlendirilecektir.

20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923 Dönemi

Lozan Konferansı'nın açılışı 20 Kasım'da belirsizlik ve endişenin hâkim olduğu bir ortamda İsviçre Federasyonu Başkanı M. Haab tarafından yapıldı. Açılış töreninde İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma İtilaf Devletleri'ni rahatsız edici ve Türklere karşı olan düşmanca duygularını körükler nitelikteydi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un "Türkiye yenik bir ulustur, cezalandırılmalıdır" fikrinin Türklere tarafından kabul edilemez olduğunu net bir ifadeydi. Azınlıklar sorunu, konferans süresince farklı fikir ve söylemlerle ciddi tartışmalara neden oldu. Azınlıklar ile ilgili her konu, uzun yıllar Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına bundan dolayı da hükümetin ciddi sorunlar yaşamasına neden olduğundan Türk Heyeti bu konuda hassas ve net davrandı. Lord Curzon, Amerikan delegelerinden Richard Washburn Child ve Joseph Clark Grew'in desteği ile Ermeni

3 İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 78.

4 S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 296.

5 Bilal Eryılmaz, Mücahit Bektaş, "Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2017, s. 28-29.

6 "Our Near East Note Asks Safeguards" *The New York Times*, 31 Ekim 1922, s. 5.

propagandacıları kışkırtarak, Ermenilere Türk toprakları içinde yurt verilmesi talebini konferans gündemine alınmasını ve Türk Heyeti güç duruma düşürmeyi amaçladı.⁷ Bir taraftan İtilaf devletleri kara propaganda ve provokasyon yaparken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Türk Milleti'nin taleplerini uluslararası kamuoyuna anlatıyordu. 20 Kasım'da başlayan konferans öncesinde, İzmir'de Chicago Tribune gazetesi muhabirine verdiği röportaj 1 Kasım'da The New York Times'da da yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerine rağmen güçlü bir lider olduğu, ulusal hareketin O'nun sayesinde başarıya ulaştığı yorumu ile başlayan haber Paşa'nın genel sorunlar ile ilgili tespitleri ve çözüm önerileri ile devam etti. Etnik azınlıklar karşılıklı olarak yer değiştirmeli, Asya'daki Hıristiyan azınlık gemilerle Avrupa'ya gitmeli buna karşılık Makedonya'daki Türkler de Anadolu'ya gelmeliydi. Bu büyük bir hareketti ancak etnik ve dinsel farklılıkları azaltmanın tek yolu buydum. Muhabire göre, yaşanacak bu denli büyük nüfus değişimi çok zor olacak, insanların ata topraklarından ayrılmaları hayal kırıklığı yaratacak, ümitleri elinden alınacaktı ve bu kabul edilemezdi. Mustafa Kemal Paşa Trakya'daki Türklerin mutlaka yerinde kalmasını istiyor ama bölgedeki Yunan nüfusunun durumu ile ilgilenmiyordu. Türk Hükümeti'nin işi çok zordu. Dünya siyasetindeki en iyi devlet adamları bu konu ile ilgilenenecekti ancak Türklerin bu hassas konuda başarı gösterebilecek devlet adamı olmadığı gibi Mustafa Kemal Paşa da askeri zaferlerine ve kabineyi kurmuş olmasına rağmen Türkiye henüz bu süreci yönetebilecek yeterlilikte değildi.⁸ Edwin Leland James 6 Kasım'da yayınlanan makalesinde, 20. Yüzyılda birtakım ayrıcalıklara sahip olabilmek için dinin kullanılmasının anlamsız olduğunu, ABD Hükümeti'nin kesin ve net olan politik çizgisinin dışına çıkıp din savaşlarının başlamasına göz yumacağını düşünmediğini yazdı. James'e göre, ABD'nin amacı demokrasi ve insan haklarının korunması ise tüm bunların dinle herhangi bir ilgisi yoktu. Kemalistler tarafından din ve eğitim kurumları ile ilgili birtakım zorlama ve kısıtlamalar gündeme getirilecekti. Türkler bu kurumlara zaten genelge göndermişti. Genelgede Fransız okullarında Türk dili eğitimin zorunlu olacağı, Türkçe tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi şart koşulmuş, aksi takdirde okulların kapatılacağı bildirilmişti. Türklerin uygulamayı hedeflediği yaptırımlar, Türkiye'deki Amerikan misyonerleri içinde zorlayıcı olacaktı.⁹ Türk Hükümeti'nin bu konu ile ilgili resmi politikası, azınlık okullarının eğitim faaliyetlerini hükümetin kontrolü altında, hukuk sınırları içinde ücretsiz olarak sürdürmesi ve tüm okulların Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması yönünde olmuştur.¹⁰

E. L. James tarafından kaleme alınmış bir başka makalede, ABD için azınlıkların dini ve hukuki haklarının korunması, Boğazlar rejimi ve kapitülasyonların önemli olduğunun altı çizilmişti. James'e göre, Türk Hükümeti korunacak çok fazla azınlık olmadığını düşünüyor ve azınlıklar ile ilgili herhangi bir konuyu öncelikli bir sorun olarak görmüyordu. Savaştan önce Türkiye'de 1.100.000 Hristiyan Ermeni yaşıyorken, 800.000'ni savaşta ölmüş geri

7 S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 42-56.

8 "What Kemal Wants", *The New York Times*, 1 Kasım 1922, s. 4.

9 "Rechad Answers Hughes's 5 Points", *The New York Times*, 6 Kasım 1922, s. 4.

10 M. Emin Elmacı, "Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 393.

kalanları da Türkiye’den ayrılmıştı. Hristiyan Rumların da yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kaldığı iddiasındaydı. Ayrıca Türklerin Orta Avrupa Devletleri ile yapılan antlaşmalarda olduğu gibi güvence sağlayacağına söz vermesi ve Ermeniler “katledilmeden” ya da ülke dışına gönderilmeden varlıklarını sürdürebilmeleri sağlanmalıydı. Tüm bunlardan dolayı da ABD azınlık haklarının savunucusu olacaktı.¹¹ 1914 yılı Osmanlı Devleti resmi istatistiğine göre toplam Ermeni nüfus 1.234.671’dir. Ermeni Patrikhanesine göre ise 1913 yılındaki Ermeni nüfus 1.915.651’dir. Tarihçi Stanford J. Shaw, 1914’teki Ermeni nüfusunun 1.294.851, tarihçi Justin McCarty 1.698.303, tarihçi David Magie ise 1.479.000 olduğunu çalışmalarında açıklamıştır. Türk topraklarındaki Ermeni nüfusu ile ilgili rakamlar farklı da olsa bazı yabancı araştırmacıların ulaştığı sonuçların Osmanlı Devleti’nin resmi kayıtları ile olan yakınlığı dikkat çekicidir.¹²

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan ilk uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti’nin öngördüğü azınlık sisteminin özüne baktığımızda antlaşmaya taraf olan devletlerin azınlıklar ile ilgili konularda uluslararası denetime açık olmasının kabulü olarak tanımlayabiliriz. Antlaşmaya katılan devletlerin azınlıklar ile ilgili politikalarında Milletler Cemiyeti’ni garantör olarak kabul etmeleri gerekmektedir. Konferans şeklinde yapılan antlaşmaya olabildiğince çok devletin katılımı hedeflenmişti. Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmenin bir şartı olan ulusal azınlık antlaşmasını Macaristan, Avusturya, Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı, Arnavutluk, Litvanya ve Estonya imzaladı. Bu antlaşmaya göre Orta ve Doğu Avrupa İmparatorluklarının çöküşü ile ortaya çıkan ardıl devletlerin sınırları içinde yaşayanlar, bölgede vatandaşlık hakkına sahiptir. Buna ek olarak bireyler söz konusu topraklarda yerleşik olmasalar dahi o bölgeye yerleşmiş olan ailelerin çocuğu olarak, orada doğdularsa gene vatandaş olarak kabul edilirler. Devletler, azınlık vatandaşlarının hem kamusal hem özel alanda dinsel ve kültürel özgürlüklerinin korunmasını, kayıtsız şartsız kabul ederek, yasalar önünde eşit haklara sahip olacağına teminatını vermiştir. Ticarete, basın ve yayın araçlarında ya da genel toplantılarda azınlık dillerine yönelik hiçbir sınırlama getirilemeyeceği kabul edilmiştir. Ayrıca ırksal ve dinsel azınlıkların yerleşik olduğu şehirler ve bölgelerde vakıflarının, eğitim ve din kurumlarının kamu gelirlerinden eşit pay almaları güvence altına alınmıştır.¹³

18 Kasım’da “Ermeniler İçin Vatan Arayışı” başlığı ile çıkan haberde, ABD Ermeni Toplumunu ve Hristiyan Kiliseleri Federal Konseyi Başkanı Dr. George Redington Montgomery’nin, Türk topraklarından Ermeniler için bir bölge ayrılmasını sağlamak amacı ile Fransız yetkililerle görüşmek üzere Lozan’dan ayrılıp Paris’e geldiği yazıldı. Montgomery’e göre, bu konu Türklerin milliyetçi yaklaşım ve talepleri göz önüne alınmadan tartışılabilir ve Ermeniler için yasal bir statü belirlenmeliydi. Anadolu’da Ermeniler için özel bölge oluşturulursa, Türklerin Ermenileri Anadolu’dan gönderme planlarının da boşa çıkacağı Montgomery’nin iddiaları arasındaydı. The New York Times’a göre de Fransızlar henüz herhangi bir taahhütte bulunmasalar da Türkiye ile Suriye sınırında tampon bir bölge kurulması fikrine sıcak bakıyordu. Ayrıca büyük savaştan önce Anadolu’da 1.500.000

11 “Our Rights Ended Ismet Pasha Says”, *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

12 Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara Yıl Yok, s. 11.

13 Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 83-84.

Ermeni olmasına rağmen 1916 ve 1917’de 800.000 ile 900.000 Ermeni’nin “katledildiği” gazete tarafından öne sürüldü.¹⁴

Konferansın başladığı gün kapitülasyonlar ile ilgili anlaşmazlık vurgusu yapılan başlık ile çıkan haberde birçok konuya değinildi. Habere göre, Türk Heyeti’nin azınlık okullarının ve azınlıkların Türk kanunlarına bağlı olmasının gerektiği talebi, tam anlamı ile imtiyazdı. Türklerin bu imtiyazı elde ettikleri takdirde keyfi davranışlar içinde olacakları ve bunun engellenmesi gerektiği iddia edilerek, Avrupalı Devletlerin tek amacının Türkiye’deki azınlıkların haklarının uluslararası garanti altına alınmasını sağlamak olduğu yazıldı.¹⁵ Azınlık okullarının Millî Mücadele Dönemi’nde askeri üs olarak kullanılmalrı, Türkiye aleyhtarı eğitim programları uygulamaları, dini propaganda yapmaları Türk Heyeti’nin tezinde ısrarcı ve kararlı olmasının nedenidir.¹⁶ Lozan Antlaşması’nın 24. Maddesinde azınlık okullarının, Türk Kanunlarının belirlemiş olduğu sınırlar ve kurallar içinde eğitim verebilecekleri karara bağlanmıştır.¹⁷

E.L. James tarafından yazılan “Bir Milyon Rum’un Sürgün Fermanı İlan Edildi” başlıklı makaleye göre İsmet Paşa kısa bir süre önce 2.000.000 Hristiyan Rum’u topraklarından göndermişti ve bu rakama 1.000.000 daha eklemeye çalışarak tarihe kara bir sayfa yazmak istiyordu. Türk Hükümeti, Rumlara ülkeyi terk etmeleri için sadece iki hafta süre vermişti. 1917 ile 1918’de “katledilen” 8.000.000 Ermeni’nin kaderinin aynısı Rumlar için de geçerliydi. Yaşadıkları topraklardan acımasızca kovulmuşlardı. Türkler Lozan’da İsviçre Alplerinin parlak ışıkları altında diplomatik görüşmeler yapıyor olsa da bu durumun onların “acımasız” ve “katliamcı” olduğu gerçeğini değiştirmedini iddia ediliyordu. Makalede, İsmet Paşa’nın Türk ve Rum nüfus değişim talebine karşılık Lord Curzon’un Amerikan kaynaklarına dayanarak verdiği istatistikî bilgiler de yer almıştır. Buna göre 1914’te Anadolu’da 1.600.000 Rum vatandaşı varken, 1914 ile 1918 yılları arasında 300.000 ölmüş ya da sınır dışı edilmiş, 1919 ile 1922 yılları arasında 200.000’ini daha Anadolu’dan ayrılmak zorunda kalmıştı ve bunların çoğu 15 ile 60 yaş arasındaki erkeklerdi. Tüm bu bilgilere dayanarak Lord Curzon, 1.000.000 Rum’un öldürüldüğü ya da sınır dışı edildiğini öne sürüyordu. James’e göre İsmet Paşa söylenenleri reddetmemiş, rakamların abartılı olduğunu söyleyerek nüfus değişimi talebinde ısrarcı olmuştu.¹⁸ 1 Aralık’ta yapılan görüşmenin tutanaklarına göre 2 Aralık tarihli haberde yer verilen rakamların İsmet Paşa’nın mübadeleye konu olacak kimselerin sayısı sorununa ilişkin Türk Heyeti’nde yeterli veri bulunmadığı söylemesinin ardından Lord Curzon tarafından dile getirilmişti. Türk Heyeti, iddia edilen rakamları incelemek istediğini belirtmekle beraber İsmet Paşa 1914 yılında Osmanlı Devleti sınırları içinde İstanbul dâhil olmak üzere 1.600.000 Rum’un

14 “Seeking A Homeland For The Armenians”, *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

15 “Allies Not Agreed With On Capitulations”, *The New York Times*, 20 Kasım 1922, s. 3.

16 *Yaşayan Lozan, Lozan Antlaşması’ndaki Azınlıkların Öğretim Özgürlüğüyle İlgili Düzenlemeler ve Lozan Konferansı Aşamasında Yabancı Okullarla İlgili Görüşmeler*, Yay. Haz. Çağrı Erhan, Nimet Özbek Hadimoğlu, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 725.

17 *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım 1, C 2*, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s. 117.

18 “Turks Proclaim Banishment Edict To 1.000.000 Greeks”, *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 1.

bulunmadığını da özellikle vurgulamıştır.¹⁹ Osmanlı Devleti ‘nin 1914 yılı nüfus sayımına göre İstanbul dâhil toplam Rum nüfusu 1.292.140’tır.²⁰

The New York Times’a göre Türklerin nüfus değişim talebi ile aslında amaçları çok açıktı. Ülkede yaşayan tüm Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıktan kurtulmayı hedeflemişlerdi. Bunun sonucu olarak da Amerikan ve diğer Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri engellenmiş olacaktı.²¹ 8 Aralık’ta Dr. Montgomery’nin baskısına rağmen, ABD Heyeti’nin Türk toprakları içinde Ermeniler için yurt arayışı konusunda İtilaf Devletleri ile henüz aynı fikirde olmadığı basında yer aldı. ABD bölgesel-politik herhangi bir konuda sorumluluk almak istemediği için Başkan Wilson alternatif çözümler için Paris’te çalışmalar yapıyordu. Dr. Montgomery ABD’deki Ermeni topluluğunun, yaşadıkları topraklardan kovulan, sefil olmuş Ermeniler için çok endişeli olduğunu, Türkiye’nin bu zavallı! Ermenilere topraklarından bir bölüm ayırmaya, ayrılan bölgede de hastane, okul, yetimhane gibi kurumların inşası için ikna edilmesi gerektiği açıklamasını yaptı.²² Lozan Konferansı, Ermeni Komitelerince son şans olarak görüldü. Özellikle ABD ve İngiltere olmak üzere katılımcı ülkelerde propaganda çalışmaları yaptılar. ABD Hükümeti üzerinde baskı kurmak için çaba gösterdiler. Lozan’a giden ABD Heyeti’ne verilen talimatta ise Türkiye’ye yönelik Ermeni istekleri yoktu. ABD Hükümeti’ne göre Ermenilerin ulusal yurtlarını kurmaları için en uygun topraklar Kafkasya’daki yerleşim yerleri ve çevresiydi. Bundan dolayı Ermeniler ABD Hükümeti’nden umdukları ve istedikleri desteği alamadı.²³

Konferansta azınlıklar sorunu ile ilgili en ısrarcı ve baskıcı davranan ülke İngiltere oldu. Lord Curzon’a göre, İtilaf Devletleri’nin I. Dünya Savaşı’na girme nedeni öncelikle Hristiyan azınlığın haklarının korunması ve azınlıkların kurtarılmasıydı. Ermenilerin durumunu azınlık olmaktan çok kendi devletleri içinde yaşayan özgür ve bağımsız bir millet olarak tanımlıyordu. Bundan dolayı Ermeniler için yurt talebini görüşmeler sırasında sürekli tekrarladı. Rumlarla yapılacak olan nüfus mübadelesinin de Türkiye’ye vereceği zararlardan söz ederek Rumların, Türk ekonomisi içindeki eğitilmiş, üretken, becerikli ve çalışkan grubu oluşturduğunu, Türkiye’nin çıkarları gereği Rumların yaşadıkları bölgelerde kalması gerektiğini savundu. Fransa’nın üstünde durduğu en temel konu ekonomik menfaatleri olsa da azınlıkların savaş sırasında büyük kayıplar ve acılar yaşadığını, soy ayırımı yapılmaksızın tüm azınlıklara eşit hak ve özgürlüklerin tanınması gerektiği Fransız Heyet tarafından dile getirildi. Ermeniler için ise ayrıca görüş bildiren Fransa, Osmanlı uyruğundaki Ermeniler ile ilgili her gelişmeyi özellikle takip ettiğini açıkladı. İtalyan Heyet tarafların geçmişin hesaplaşmasını bir kenara bırakarak tüm azınlıkların korunması yönünde görüş bildirdi.²⁴

19 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, I. Cilt, Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 126-129.

20 Servet Mutlu, “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 25, S. 1, 2003, s. 11.

21 “No Forts In Straits Allies Are Agreed”, *The New York Times*, 6 Aralık 1922, s. 1.

22 “Plea For Armenians Home”, *The New York Times*, 8 Aralık 1922, s. 2.

23 Mehmet Okur, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 286.

24 Ürer, a.g.e., s. 222-228.

13 Aralık'taki haberde, ABD Heyeti'nin Türkiye'deki Hristiyan azınlıklar için endişeli olduğu ancak Türk Hükümeti'nin adil ve hoşgörülü davranacağını umduğu yazıldı. Haber İsmet Paşa'nın daha önceki açıklamalarına yer vererek azınlıkların ya ülke dışına çıkarılacağı ya da adil bir şekilde Türk Milleti olarak tanımlanacağı bilgisi ile devam etti. Bunun yanında Lord Curzon'un Türklerin azınlıkların güvenliği ile ilgili yeterli ve geçerli şartları sağlayabileceklerine dair hiçbir delilleri olmadığı, daha önce bütün dünyayı hayal kırıklığına uğrattıkları ve 3.000.000 olan Ermeni nüfusunun birkaç yıl içinde 130.000'e düştüğü iddiası da haberde yer aldı.²⁵ 12 Aralık'ta yapılan görüşme tutanaklarına göre İsmet Paşa, 13 Aralık'ta çıkan haberde sözü edilen, Lord Curzon'un suçlayıcı ifadelerine karşılık, Türk Milleti'nin Müslüman olmayan unsurlara karşı hiçbir zaman hoşgörüsüz davranmadığını ancak Ermenilerin ciddi isyanlar çıkartarak büyük trajedilere neden olduğunu ve Ermenilerin Türkiye'de karşılaştıkları bütün kötülüklerin nedenin kendi hareketleri olduğunu dile getirmişti.²⁶

Lord Curzon'un, Türklerin azınlıklar ile ilgili garanti vermediği takdirde konferansı terk edeceğini açıklamasının ardından, E. L. James'in yazdığı makalede mevcut koşullar altında konferansın yarıda kesilmesinin azınlıklar için "katliam" olacağı yorumu yapıldı. Türklerin tezinde bu denli ısrarcı olmalarının nedeni olarak ABD, İngiltere ve Fransa'nın kendileri ile hiçbir şekilde bir daha savaşa girmeyeceğini düşünmeleri olduğu iddia edildi. James'e göre eğer bu 3 ülkenin ordularının Türkiye'deki azınlıklar için hareket edeceği Türklere bildirilse, Türkler azınlıklar ile ilgili talepleri mecburen kabul edeceklerdi. ABD elçisi İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparak O'nu azınlıklar konusunda makul davranması için ikna etmeye çalışmıştı. Ancak İsmet Paşa, Türkiye'nin ne Doğu tarafından ne de herhangi başka bir bölgeden Ermenilere toprak verilmesinin imkânsızlığında ısrarcıydı. Rumların da İstanbul'un fethinden itibaren hoşgörülü bir yönetim anlayışı ile dinsel ve kültürel olarak herhangi bir baskıya maruz kalmadan yaşadığını dile getirmişti. Bunun üzerine Lord Curzon, İsmet Paşa'nın tarihe atıfta bulunmasına tepki göstermiş, Türklerin Rumlar ve Ermenilere çok büyük zararlar verdiğini, anlatılanların masal Türklerin Ermenilere karşı olan davranışlarının da dünya tarihinin en büyük skandalı olduğunu söylemesi üzerine gerginlik artmıştı. Türklerin azınlıklar ile ilgili her planı reddettiği ve her türlü iş birliğine karşı olduğu için mutlaka pişman olacağı öne sürülerek makale sonlandırıldı.²⁷ 27 Aralık'taki habere göre Ermenilerin, Türk topraklarında milli devletlerini kurma taleplerine hem İsmet Paşa hem de Rıza Nur Bey şiddetle ve kesin bir tavırla karşı çıkmaya devam ediyordu. Türk Heyeti, Ermenilerin bu tezleri ile alt komisyonlarda toplantılara katılmalarının mümkün olmadığını aksi takdirde konferansı terk edeceğini ve Ermenilerin bağımsız bir devlete sahip olmadıkları halde, bağımsız devletlerin temsil edildiği konferansa katılmalarının yersiz olduğunu açıkladı. Ayrıca İtilaf Devletleri tarafından Ermenilerin talepleri haklı bulunuyorsa İrlanda ve Mısır temsilcilerinin istek ve görüşlerini dile getirmek için neden İngiltere'den izin almayı bekledikleri soruldu. Ermeniler ise devletlerini kurmak için Türkiye'nin Kuzey Doğu İlleri ve Ağrı Dağı'nı da kapsayan bölgeyi talep ediyordu. Bu bölgede de Rusların egemenliği altına girme tehlikesine karşı Türklerle olan ilişkilerinin

25 "American Envoy Asks Guarantees For Minorities", *The New York Times*, 13 Aralık 1922, s. 1.

26 Meray, *a.g.e.*, 1971, s. 197.

27 "Curzon Threatens To End Conference Unless Turk Yield", *The New York Times*, 14 Aralık 1922, s. 1.

şimdiye kadar olduğu gibi ama İngiltere himayesinde devamını, askerlikten muaf tutulmayı ve İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığını sürdürmesini istiyordu.²⁸ Ankara Hükümeti ile Rus Hükümeti arasındaki gelişmeler, Ermenilerin taleplerinin uygulanmasını imkânsız hale getirdi. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Ermeni Devleti kurulması için ayrılması düşünülen topraklar Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa komutasında kontrol altına alınmıştı. Gümrü Antlaşması ile de Rus Hükümeti, Ermenistan sınırının Türkiye lehine çizilmesini kabul etti. 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasına göre de Ermenistan, Gümrü Antlaşması'nda belirlenen Türkiye sınır kararını teyit etmişti.²⁹

The New York Times'a göre Ermenilerin toprak talepleri Türkler tarafından doğal olarak reddedildi. Bu sorunun çözümü için öncelikle Türk olmayan nüfusun "katledilmesi" ve "sürgün" edilmesi konusu çözülmeliydi.³⁰ Ocak 1923'te çıkan haberde de Türklerin, Ermenilerin yurt edinebilmeleri için olan yakarışlarını duymadığı ve bunu kayıtsız şartsız reddettiği yinelendi.³¹

Kasım 1922'de Lozan'a giden Türk Heyeti'ne, Hükümet tarafından verilen talimat, Ermeni yurdunun söz konusu olamayacağı, bu konunun tamamen kapanması gerektiği yönündeydi. Bunun için Ankara'dan herhangi ek bir talimat istenmesine gerek görülmemişti. İsmet Paşa, Lozan'a Ermeni yurdu lafının dahi ettirilmemesi direktifi ile tam yetkili olarak gitti. Dolayısıyla Türk Heyeti, şartlar ve bedeli ne olursa olsun Ermeni sorunundaki net ve kararlı tutumunu konferansın ilk gününden son gününe kadar devam ettirdi.³² The New York Times da azınlıklar ile ilgili benimsediği haber politikasında değişiklik yapmadan yayınına devam etmiş 10 Ocak'taki haberde Türklerin azınlıklar konusunda trajik bir geçmiş bundan dolayı da karanlık bir geleceği olacağını öne sürmüştü.³³

Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklar ile Türkiye dışındaki Müslüman azınlıkların mübadelesi ilk kez Lozan Konferansı'nda gündeme geldi. İlk defa bir antlaşma ile kitleler karşılıklı göç ettirilecekti. Mübadil Rumların sayısı mübadil Türklerden fazlaydı. Çünkü antlaşmaya konu olan Rumların bir bölümü Türkiye'nin yerlileri değil, Yunan işgali sırasında Türkiye'ye göç ettirilenlerdi. Türk Heyeti ülkedeki tüm Rumları, Yunanistan'daki Müslümanlar ile mübadele etmek istedi. Bu talebin kabul görmemesi üzerine İstanbul ve Gökçeada'da yaşayan Rumlar mübadele kapsamı dışında bırakıldı. Rum Patriği de şartlı olarak İstanbul'da kalacaktı. Ancak siyasi ve idari hiçbir yetkiye sahip olmayacak, Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumların dini konuları ile ilgilenecekti.³⁴ Bu kararın hemen ardından 11 Ocak'ta "Müttefikler Nüfus Değişimi ile İlgili Türklerin İsteklerini Kabul Etti" başlıklı haber çıktı. 200.000 Rum'un İstanbul'da kalacağı, buna karşılık 300.000 Türk'ün de Batı Trakya'da yaşamaya devam edeceği yazıldı. Türkiye'deki Rumlar ile Makedonya

28 "Turk Bar Hearing Of Armenia Plea", *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.

29 *Yaşayan Lozan, Azınlıklar Konusu*, Yay. Haz. Çağrı Erhan, Funda Keskin, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 221.

30 "Armenians At Lausanne", *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

31 "Allies Consider Turks Insulting Demand Apology", *The New York Times*, 7 Ocak 1923, s. 1.

32 Bilal N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 174.

33 "Allies Abandoning Minorities' Cause", *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

34 Şimşir, *a.g.m.*, s. 177.

ve Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki Türkler karşılıklı göç edecek ve böylece yaklaşık 600.000 Rum ile 450.000 Türk yer değiştirmiş olacaktı. Patrik ise sadece dini konularla sınırlandırılmış olarak İstanbul'da kalabilecekti. Haber bu kararların İtilaf Devletleri diplomatlarının, insanlık dışı bir eylemi olduğu iddia edilerek sonlandırıldı.³⁵

21 Ocak'ta Silas Bent'in yazdığı makalede azınlıklar ile ilgili alınan kararlar sert bir dille eleştirildi. Yazara göre, yapılan antlaşma Türkiye'deki Rumların kökünü kazımak için hazırlanmış bir göç planıydı, insanlar yaşadıkları yerlerden zorla, parasız ve gidecek yeri olmadan ayrılmak zorunda kalacaklardı. Yolculuk boyunca da hastalık ve açlıkla sınanacaklardı. Bu antlaşma ile Türklerin Anadolu'daki Rumlardan kurtulma planı başarıya ulaşacaktı. Bu sonuç Türklerin, İtilaf Devletleri'ne karşı kazandığı bir zaferdi. Ancak Türkiye'ye maliyeti ağır olacaktı. Rum, Yahudi ve Ermeniler Türk ekonomisinin omurgasıydı, en fazla vergiyi onlar veriyor ve ticareti yönlendiriyorlardı. Türklerin kötü olan ekonomisi daha da zor duruma düşecekti. Yazar, Türklerin iyi düşünmesi gerektiğini, istediklerinin Müslüman olmayanları topraklarından göndermek mi? Yoksa yeni bir milliyetçilik anlayışının temelini mi atmak? Sorularını yöneltip, karşılıklı nüfus değişimi ile Türklerin İstanbul ve Trakya'ya geri dönmelerinin, Yakın Doğu ve medeniyet için felaket olacağını, Rumlar için yapılan antlaşmanın Ermenileri de umutsuzluğa düşürdüğünü ve Ermeni sorununun çözüm ihtimalini ortadan kaldırdığını öne sürüyordu.³⁶

21 Ocak'tan sonra gazetede azınlıklar ile ilgili herhangi bir haber yer almadı. 21 Ocak'tan görüşmelerin kesintiye uğradığı 4 Şubat'a kadar geçen sürede katılımcılar gerginlik artmıştı. Amerikan Elçisi Child'ın, Türkiye ve katılımcı devletlerarasındaki arasındaki mekik diplomasisi ile arabuluculuk çabaları sonuç vermemiş, görüşmeler kesilmişti.³⁷

4 Şubat – 23 Nisan 1923 Dönemi

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması hem İtilaf Devletleri tarafında hem de Türkiye'de ciddi kaygılara neden oldu. Savaşın tekrardan başlamasına dair duyulan endişe ve konferansın yeniden nasıl ve ne zaman toplanacağını belirsizliği tedirginlik yarattı. 5 Şubat'ta Başbakan ve Hariciye Nazırı Vekili Hüseyin Rauf (Orbay) TBMM'nde gizli oturum ile milletvekillerine bilgi vererek, İsmet Paşa'dan gelen ekonomik sorunlar ve İtilaf Devletleri'nin haksız çıkarlar uğruna görüşmelerin kesilmesine neden olduklarını açıklayan telgrafi okudu.³⁸

Konferans, Fransa ve İtalya'yı diğer katılımcı ülkelerden daha fazla ilgilendiren adli rejim, kapitülasyonlar ve Türk-Yunan Savaşı tazminatı konularındaki anlaşmazlıklar nedeni ile çıkmaza girdi. Bu dönemde görüşmelerin kesintiye uğramasından Türk basını, İtalya ve Fransa'yı sorumlu tutarken, İtalyan ve Fransız basını da Türkiye'nin sorumlu

35 “The Allied Conferees Accept The Turkish Proposals For The Exchange Of Population”, *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s. 1.

36 “Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts”, *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. 5.

37 Rıza Nur, Joseph C. Grew, *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003, s. 347.

38 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 10.

olduğunu yazdı.³⁹

Bu dönemde TBMM’de muhalif sesler yükselmeye başladı. Lozan’da yapılan görüşmeler ile sonucunda elde edilenlerin yetersizliği söylemleri tartışmalara neden oldu.⁴⁰ 2-6 Mart arasında TBMM’de yapılan gizli oturumlarda İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey Lozan’da yaptıkları görüşmeler hakkında detaylı bilgi vererek, milletvekillerinin sorularını yanıtladılar. Özellikle Musul konusunda ciddi tartışmalar yaşandı. Konferansın başladığı ilk günden itibaren İngiltere’nin, Musul’un kendi mandası altındaki Irak’a bırakılması yönündeki ısrarı Meclis’te tepkiye neden olmuştu. Bazı milletvekilleri İsmet Paşa’yı suçlayan konuşmalar yaptı. Mustafa Kemal Paşa’nın devreye girmesiyle, Musul konusunda Türk Heyeti’ne tam destek olunması kararı alındı. Bu karar TBMM’nin, Türk Heyeti’ne, Musul özelinde Lozan Konferansı için verdiği bir güvenoyu olarak nitelendirilebilir.⁴¹ TBMM’de yapılan görüşmelerin hemen ardından Bakanlar Kurulu toplanarak İtilaf Devletleri’ne sunulacak teklifi hazırlamaya başladı. Hazırlanan 100 sayfalık teklif, İstanbul’daki yüksek komiserler aracılığı ile İngiltere, Fransa ve İtalya’ya bildirildi. Ayrıca görüşmelerin neden kesintiye uğradığını yorumlayan nota da 9 Mart 1923’te söz konusu devletlere iletildi. Buna göre, konferansın kesintiye uğramasının en temel nedeni İtilaf Devletleri tarafından antlaşma metninin hemen imzalanması için ısrarcı davranılmasıydı. Konferansa çağrılırken Türkiye’ye eşit devlet olarak davranılacağı net bir şekilde belirtilmesine karşın, konferans sırasında barış şartlarının zorla kabul ettirilmeye çalışılması da nedenlerden diğerydi.⁴² Bakanlar Kurulu’nun hazırladığı teklif, mevcut sorunların tümünü içermesine karşın konumuz gereği azınlıklar ile ilgili maddelere yer vereceğiz. Buna göre, azınlıklar konusu Lozan’da görüşüldüğü şekilde sonlandırılacaktır. Yabancı uyruklu kişilerin Türkiye’de oturmalarına, vergi yükümlülüklerine ve mahkemeler önündeki durumlarına ilişkin olarak yapılacak antlaşmalar karşılıklılık esasına dayanacaktır.⁴³ 21 Mart’ta, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcileri, Türk tarafının teklifini değerlendirmek üzere Londra’da toplandı. Aldıkları kararları birbirinin aynı olan 4 mektupla 28 Mart – 1 Nisan tarihleri arasında Türkiye’ye bildirdiler. Toprak ile ilgili konularda daha önce kararlaştırılmış olan hükümler saklı kalmak şartı ile barışı sağlamak ve Türk teklifinde yer alan konuları görüşmek üzere, konferansın tekrar başlayabilmesi için Türk Heyeti’ni Lozan’a beklediklerini bildirdiler. İsmet Paşa’nın konferansın tekrar başlaması için 23 Nisan olarak önerdiği tarih kabul edildi ve görüşmelerin ikinci safhası için ilk adım atıldı.⁴⁴

39 Sonyel, *a.g.e.*, s. 123-125.

40 Ürer, *a.g.e.*, s. 274.

41 Erhan Cevizliler, Seyhan Bulut, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 1, 2021, s. 38-39.

42 Seda Örsten Esirgen, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 83, 2012, s. 101., Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, C. 55, S. 213, 1991, s. 501., Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2007, s. 131.

43 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 336.

44 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 339.

23 Nisan – 24 Temmuz Dönemi

Konferansın ikinci dönemi gergin ve tartışmalı bir ortamda başladı. Katılan delegelerin tümünde hiçbir devlet savaş istemiyor, bu sefer ne pahasına olursa olsun barış imzalanmalıdır, o halde sonuna kadar dayanalım ve ne kadarı mümkünse o kadar menfaat sağlayalım, fikri hakimdi.⁴⁵ İkinci dönem görüşmeleri için İngiltere Türkiye Büyükelçisi Horas Rumbold'u, Fransa İstanbul Yüksek Komiseri General Pell'yi görevlendirdi. Rumbold ve Pell, Türklerin mizacı ve Türkiye'nin şartlarını bilen ılımlı kişiler olarak tanınıyordu. Bu yeni görevlendirme Lozan'daki gazeteciler tarafından İtilaf Devletleri'nin barışın sağlanması için önemli bir adımı olarak yorumlandı.⁴⁶

Konferansın açıldıktan birkaç gün sonra E.L. James tarafından yazılan makalede, ABD'nin Ermenilerin "katledilmesinden" duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ısrarcı olacağı, Türklerin demiryolu ağı ve yeni bir sistem kurmasına destek verilmesinin dolayısıyla Türkiye'nin ABD'ye bağlı ve bağımlı kılınmasının, Musul petrollerinden elde edilecek kâr açısından önemli olduğu iddia edildi.⁴⁷

Amerikan İşçi Federasyonu Başkanı Samuel Gomper'in Lozan Konferansı'na gönderdiği telgraf 3 Mayıs'ta haber olarak yayınlandı. Gomper Ermeni "katliamının" durdurulmasını, Ermenilere hayat ve çalışma güvenliği garantisini, Ermenilerin hayatlarına devam edebilmelerini Amerikan işçilerinin, insanlık ve medeniyet adına istediğini bunun için de valvardığını yazdı.⁴⁸

5 Haziran'da İsmet Paşa'nın Ermeniler ile ilgili de "sınır dışı edilen Ermenilerin, Türk Hükümeti ve milletine bağlı kalacaklarını ve Türk vatandaşı olarak rejime ve yasalara itaat edeceklerini ispat etmedikleri sürece geri dönmelerine izin verilmeyecektir" demeci haber oldu ve İsmet Paşa'nın başka hiçbir çözüme yanaşmadığı vurgulandı.⁴⁹ Bir başka haberde, hem İtilaf Devletleri'nin hem de Türkiye'nin uzlaşamadıkları sorunlar için hükümetlerinden talimat beklediği, tavizler ve Osmanlı borçları konusunun çıkmaza girdiği yazıldı. İtilaf Devletleri'nin geçen yıl Rumlar ile sınır dışı edilen 250.000 Ermeni'nin İstanbul'a dönmesine izin verilip verilmeyeceği sorusunu sordukları İsmet Paşa'nın cevabı, böyle bir iznin mümkün olmadığıydı. The New York Times'a göre, bu kararın Türkiye için ciddi sonuçları olacaktı ama İsmet Paşa yapılan tüm uyarılara rağmen bu konu ilgili bir korku ya da endişenin söz konusu dahi olmadığına ısrarcıydı.⁵⁰

Konferansın ikinci dönemi Meriç sınırının çizilmesi, İstanbul'un işgalinin kaldırılması, Meis Adası'nın statüsü, yabancıların adli makamlar karşısındaki durumu, Osmanlı borçları ve Yunanistan ile tamirat tazminatı konularındaki anlaşmazlıklar nedeni ile yavaş ilerledi. Buna karşın tarafların karşılıklı tavizleri, barış imzalanmadan Lozan'ı terk etmeyeceklerine dair kararlılıkları sayesinde en son 16 Temmuz'da yapılan toplantıda son düzenlemeler

45 Nur, Grew, *a.g.e.*, s. 359.

46 Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943, s. 233.

47 "Turks Hope To Get \$200.000.000 Here", *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.

48 "Gomper Pleads For Armenians" *The New York Times*, 3 Mayıs 1923, s. 6.

49 "Alien Guarantees Granted By Turkey", *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

50 "Turks Remain Firm Against Armenians", *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.

yapıldı. 17 Temmuz'da hazırlanan belgelerin 24 Temmuz'da düzenlenecek tören ile imzalanmasına karar verildi.⁵¹

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın ardından çıkan haberde antlaşma metnine yer verilerek, Ermeni sorununun çözümü için bir sonuca varılamadığı ve Yunanistan ile de nüfus değişimi yapılacağı bilgisi verildi.⁵²

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması, yeni Türk Devleti'nin tarihinde hiç kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Türk Heyeti Lozan'a Misak-ı Milli ve Mudanya Mütarekesi paralelinde bir barış antlaşması talebi ile giderken, İtilaf Devletleri'nin uğraşı Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması doğrultusunda alınan kararları kabul ettirmeye yöneliktir. Bu yaklaşım tarzı görüşmelerin gergin ve sert geçmesinin, hatta konferansın kesintiye uğramasının nedenidir. Tüm bu olumsuzluk, fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarına rağmen Lozan Antlaşması ile yüzyıllardır devam eden sorunlar önemli ölçüde çözülmüştür. Bunun yanı sıra azınlıklar ile ilgili alınan kararlar, her ne kadar Ermeni sorununun geçen yıllarla beraber tekrardan gündeme getirilmesini önleyemediyse de Türkiye açısından Ermeni sorunu hem ulusal hem de uluslararası anlamda kapanmıştır.

Azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili sorunlar, ağırlıklı olarak konferansın birinci döneminde çok şiddetli ve sert tartışmalara neden oldu. İtilaf Devletleri, Ermeni ve Rum vatandaşların "katledildiğine" dair iddiaları, azınlık nüfusu hakkında ifade ettikleri abartılı ve tutarsız rakamlar ile görüşmeleri yönlendirmeye ve isteklerini kabul ettirmeye çalıştılar. Amerikan basınının makalemize de kaynaklık eden önemli gazetesi The New York Times da konferans boyunca azınlıkları savunan ve sözcülüğünü yapan haberlere geniş yer vermiştir. Azınlıklar özellikle Ermeniler önemli bir kamuoyu desteğini de arkalarına alarak taleplerini kabul ettirebilmek için yoğun çaba harcadı.

İtilaf Devletleri'nin azınlıkların durumu hakkında öne sürdükleri iddialar Türk Heyeti tarafından net ve kesin bir dille çürütülmüş, belgelerle ispatlanmıştır. Türkiye'nin bölünmesine yol açacak talepler kati suretle reddedilmiştir. Türk Heyeti'nin tavizsiz ve net tavrı neticesinde azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili konferansın birinci döneminde alınan kararlar geçerli kabul edilmiş ve ikinci dönem bu konuda görüşme yapılmamıştır. Bundan dolayı da azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili basında yer alan haber yoğunluğu konferansın ikinci döneminde, birinci dönemi ile kıyaslanmayacak kadar azdır. Ancak haberlerin azlığı, yanlılığını etkilememiş ve çıkan her haberde Türkiye aleyhine iddialara yer verilmiştir. Tarafı yabancı basın, kara propaganda, lobiler, İtilaf Devletleri'nin çıkar çatışmalarına rağmen Lozan Antlaşması ile Türkiye yeni bir döneme adım atmış, bağımsız bir devlet olduğunu uluslararası arenada kabul ettirmiştir.

51 Ç. Erhan, F. Keskin, *a.g.e.*, s. 94.

52 "Impressive Local Demonstrations: Seven Powers Sign Near East Treaty", The New York Times, 25 Temmuz 1923, s. 1.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, C. 55, S. 213, 1991, s. 483-528.

Cevizliler, Erhan, Bulut, Seyhan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 1, 2021, s. 21-48.

Değerli, Sarıkoyuncu, Esra “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2007, s. 127-140.

Elmacı, M. Emin, “Lozan Antlaşması’nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye’de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 367-426.

Eryılmaz, Bilal; Bektaş, Mücahit, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, 2017, s. 25-50.

Esirgen Örsten, Seda, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 83, 2012, s. 87-114.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, I. Cilt, Kitap 1, Çev. Meray, Seha L., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

- *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım 1, C 2*, Çev. Meray, Seha L. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

Mutlu, Servet, “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 25, S. 1, 2003, s. 3-38.

Nur, Rıza, Grew; Joseph C., *Lozan Barış Konferansı’nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

Okur, Mehmet, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 281-308.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal N. “Lozan’a Göre Azınlıklar”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 171-198.

-Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları II.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (Yıl Yok).

Ürer, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003.

Yaşayan Lozan, Azınlıklar Konusu, Yay. Haz. Erhan, Çağrı, Keskin, Funda, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Yaşayan Lozan, Lozan Antlaşması'ndaki Azınlıkların Öğretim Özgürlüğüyle İlgili Düzenlemeler ve Lozan Konferansı Aşamasında Yabancı Okullarla İlgili Görüşmeler, Yay. Haz. Erhan, Çağrı, Özbek Hadimoğlu, Nimet, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Gazete Yazıları

“Allien Guarantees Granted By Turkey”, *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

“Allies Abandoning Minorities' Cause”, *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4

“Allies Consider Turks Insulting Demand Apology”, *The New York Times*, 7 Ocak 1923, s. 1.

“Allies Not Agreed With On Capitulations”, *The New York Times*, 20 Kasım 1922, s. 3.

“American Envoy Asks Guarantees For Minorities”, *The New York Times*, 13 Aralık 1922, s. 1

“Armenians At Lausanne”, *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

“Gomper Pleads For Armenians” *The New York Times*, 3 Mayıs 1923, s. 6.

“Impressive Local Demonstrations: Seven Powers Sign Near East Treaty”, *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

“No Forts In Straits Allies Are Agreed”, *The New York Times*, 6 Aralık 1922, s. 1.

“Our Near East Note Asks Safeguards” *The New York Times*, 31 Ekim 1922, s. 5.

“Our Rights Ended Ismet Pasha Says”, *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

“Plea For Armenians Home”, *The New York Times*, 8 Aralık 1922, s. 2.

“Rechad Answers Hughes's 5 Points”, *The New York Times*, 6 Kasım 1922, s. 4.

“Seeking A Homeland For The Armenians”, *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

“Turks Hope To Get \$200.000.000 Here”, *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1

“Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts”, *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. 5.

“What Kemal Wants”, *The New York Times*, 1 Kasım 1922, s. 4.

SEEKING A HOMELAND FOR THE ARMENIANS

American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesmen at Lausanne Conference.

By EDWIN L. JAMES.

Copyright, 1922, by The New York Times Company.
 Special Cable to THE NEW YORK TIMES.

PARIS, Nov. 17.—Besides its three official Government onlookers, the United States will be represented at the Lausanne conference by agents of church and charitable organizations in the United States who will seek to prevent the complete wrecking of their work of the past century in Turkey. They will naturally appeal to the allied statesmen rather than to the American observers.

One definite project which will be put forward is the creation of a home for what is left of the Armenians. Dr. George Roslegton Montgomery, Director of the Armenia-America Society and also representing the Federal Council of the Churches of Christ in America, left Paris tonight for Lausanne, after several conferences with French officials. He is in charge of a plan for creating a reservation for Armenians in the Osmaniou region at the head of the Gulf of Alexandretta. Not only does he regard this as a region to which Armenians would go, but he believes that its legal status is such that the project may be discussed without transgressing upon the nationalistic demands of the Turks. The Osmaniou district was included in the original Cilicia region given to the French as mandated territory. Therefore under the terms of the Treaty of Sèvres it was cut off from Turkey in the same way as Northern Mesopotamia, the boundaries of which are up for adjustment at Lausanne.

In view of the fact that the Turks are anxious to be rid of the Armenians in Anatolia proper, Dr. Montgomery hopes to get their consent to the establishment of an Armenian home in the district he has chosen. He realizes that without the consent of the Turks the plan will not work. It is the belief of the advocates of the project that the English will back it, and in fact they have certain assurances to that effect. The French are as yet non-committal, although it might seem that they would welcome a buffer State between Syria and the Turks.

Of the million and a half Armenians in Anatolia before the World War, eight or nine hundred thousand were massacred in 1916 and 1917. Two hundred thousand perhaps remain in Thrace and Constantinople, and perhaps a hundred and fifty thousand are yet in Anatolia. Three or four hundred thousand—maybe more—are refugees in the Aegean Islands, in Western Thrace and other safety spots in the Near East. Sixty thousand or-

The New York Times

Published November 18, 1922
 Copyright © The New York Times

SEVEN POWERS SIGN NEAR EAST TREATY

Continued from Page 1, Column 1.

ference. It referred to Switzerland's traditional desire for peace, and concluded:

"This treaty marks the definite re-establishment of peace in the world."

The whole simple ceremony was over in an hour.

The great amount of work done by the Near East Peace Conference, of which the peace signed today is the outcome, is indicated by the number of documents it produced. In addition to the general treaty, these include the convention setting up the régime for the Turkish Straits, to which Russia and Bulgaria adhere, and a separate agreement on the frontiers of Thrace, commercial and amnesty accords, and protocols on concessions, minorities, judicial safeguards for foreigners and documents by which Belgium and Portugal adhere to certain parts of the treaty.

General Treaty Has 143 Articles.

The general treaty comprises 143 articles, divided into five parts—political, financial, economic, communications and general clauses.

The commercial section stipulates the application of the Ottoman tariff, initiated in 1916, multiplied by a coefficient corresponding to the depreciation of the Turkish currency.

Some of the features of the treaty are: Constantinople goes definitely to Turkey.

All foreign troops will be withdrawn. It makes peace between Greece and Turkey.

It permits the Patriarch of the Greek Orthodox Church to remain in Constantinople.

It launches one of the most stupendous, and in some ways the most cruel, human movements in history by its compulsory exchange of population, the Greeks in Turkey returning to Greece and the Turks in Greece returning to Turkey.

It fails to solve the Armenian problem, Armenians being obliged to seek refuge in neighboring lands like Syria or to find a new haven in Southern Russia.

It reduces Turkey's size by its recognition of detached mandated States like Syria, Mesopotamia and Palestine.

With one stroke of the pen it rids Turkey of judicial capitulations.

In only one way is Turkey treated differently from other countries: foreign legal advisers will be empowered to receive complaints relating to arrests and imprisonment of foreigners.

Grew and Ismet Confer Again.

Ismet Pasha and Minister Grew tonight discussed the outstanding difficulties which have prevented the rapid

conclusion of the Turco-American treaty negotiations.

A Turkish spokesman said tonight he believed the negotiations would soon take a favorable turn. He added, however, that the pourparlers were rendered difficult by the fact that the Americans asked for more judicial safeguards for Americans in Turkey than Turkey accorded to other foreigners in the treaty. This request, he observed, took the form of seeking an extension of the competence of the foreign legal advisers, temporarily substituted for the capitulations system. The Angora Assembly would never accept such a demand, he said, and Ismet Pasha would tell Mr. Grew so frankly.

WHAT KEMAL WANTS.

Whatever may happen to Thrace, Nationalist-Turkey is pretty sure to hold all of Anatolia and probably Constantinople. Nationalist Turkey means, virtually, MUSTAPHA KEMAL Paşa. The popular movement could hardly have been successful without his determined leadership, and though there was much personal and political opposition in the early days, which he had to suppress with a strong hand, this ought to disappear after the brilliant successes of the past few weeks. A gentleman who can scare Sultans and Viziers into abdication by a mere wave of the hand is not likely to be troubled by less important antagonists.

Last Monday a correspondent of The Chicago Tribune talked to KEMAL at Smyrna, and obtained a fuller exposition of his views on some of the immediate problems confronting Turkey than has yet been offered. On the question of the freedom of the Straits KEMAL spoke with great moderation. He was willing, apparently, to promise that there would be no fortifications in the Dardanelles. To prevent the possibility that other fleets than the British might seize the Straits he was ready to make an agreement which virtually gave the British Admiralty the right of veto on even the peaceful admission of foreign warships. He consented to a mixed commission of control, but objected to the presence of foreign armed forces.

This is reasonable, but he expects in return that the safety of Constantinople from attack be guaranteed by "the interested Powers," and that any State which might violate the agreement should be attacked by all. This sounds a little too much like the well-intentioned Article X. of the League Coven-